توان‌هاي محيط طبيعي ايران و بهره‌وري گردشگري

جعفر جوان: عضو هيات علمي دانشگاه فردوسي مشهد
مهدي سقايي: دانشجوي كارشناسي ارشد جغرافيا

چكيده

امروزه گردشگري به عنوان يك صنعت پويا، با ارزش‌ها و ديدگاه هاي خاص خود، اهميت بـسياري در اقتصاد يافته است. اين صنعت ضرايب بالايي را در، درآمدزايي، اشتغال زايي و انباشت سرمايه دارا مي‌باشد كه خود از كنش متقابل اجزاي تشكيل دهنده آن ناشي مي‌شود. بر اين مبنا جاذبه‌هاي طبيعي در چارچوب عرضه محصول گردشگري، با توجه به رشد ۲۰ درصدي طبيعت‌گردي در دهه‌هاي آينده قرن حاضر از جايگاه خاصي برخوردار است. سرزمين ايران با داشتن توان‌هاي مطلوب و زياد طبيعي در زمينه‌هاي ژئومورفولوژيكي، ژئولوژيكي، هيدرولوژيكي، اقليم و حيات گياهي و جانوري، توانايي توسعه اين صنعت جهت دستيابي به گردشگري پايدار را در صورت ترسيم راهبردهاي آينده دارا مي‌باشد. از اين رو شناسايي گونه‌هايي بر پايه توان‌هاي محيطي در سطوح ملي و فراملي براي خلق راهبردهاي گردشگري ضروري است؛ تا زمينه‌هاي كسب درآمد ارزي، اشتغال زايي و همچنين شادابي جمعيت جوان جامعه و پاسخگويي به تقاضاي آنان را مهيا نمايد. در اين مقاله سعي شده تا به اختصار اين مباحث مورد بررسي قرار گيرد.

كلمات كليدی: گردشگری، توان های محيطی، جاذبه های طبيعی، اقتصاد، ايران

مقدمه

گردشگري كه همگام با مدرنيته تعميم يافت و راه رشد و توسعه را پيمود، امروزه در عصر پسامدرن[1] با گذار از جنبه‌هاي كلاسيك خود زمينه‌هاي

[1]- postmodern

شكل‌گيري جريان هاي نوين را در اقتصاد پساصنعتي[٢] و پيرامون آن مهيا نموده است. (Rocbe, 1996, 317) كه درآن شكل توسعه برخلاف گذشته– بخصوص دهه ٦٠ و ٧٠ ميلادي – از گردشگري انبوه[٣] به سمت اشكال نويني از فعاليتهايي تحت عنوان گردشگري كيفيتي[٤] سوق يافته است. (ماهنامه جهانگردان، ١٣٧٧، ١٤) اين نوع صنعت اهدافي چون معرفي و حمايت از فرهنگ محلي، معرفي روش‌هاي اشتغال‌زا و درآمدساز به مردم محلي، توجه به محيط طبيعي و حمايت از فرهنگ محلي جاذبه‌هاي آن، شناخت و تشويق صنايع دستي، احياي مراسم و سنن محلي و حفاظت از محيط زيست را مد نظر دارد. گردشگران نوين نيز افرادي هستند مطلع‌تر، از نظر فرهنگي آگاه‌تر و نسبت به مسائل فرهنگي و زيست‌محيطي حساس‌تر و كنجكاوتر، ضمن آنكه از قدرت تجزيه و تحليل بالايي نيز برخوردارند (داس ويل، ١٣٧٨، ١٤) همراه با اين روند اقتصاد گردشگري نيز به عنوان يك صنعت بدون دود با درآمدزايي و اشتغال‌زايي بسيار جايگاه مهمي را در اقتصاد ملي كشورها به خود اختصاص داده و به عنوان يك صنعت با ضرايب بالاي انباشت سرمايه و يكي از سريع‌ترين راه هاي بازگشت آن مطرح است. (سرلك، ١٣٨٠، ٢٤٠) بنابر آمار موجود اين صنعت در سال ٢٠٠٠ با حدود ٦٩٨ ميليون نفر درآمدي را معادل ٤٧٥/٩ ميليارد دلار حاصل نموده است. (سينايي، ١٣٨٠، ٢٣١)

بطور كلي اين تغيير ديدگاه ها و ارزش‌هاي گردشگري در قرن حاضر به نوبه خود، در ترسيم خطوط توسعه آينده اين صنعت تأثير بسياري نهاده است. در اين بين رويكرد به محيط طبيعي و جاذبه‌هاي آن حائز اهميت بسياري مي‌باشد. هرچند پناه بردن به طبيعت به عنوان مأواي گريز از زندگي ماشيني و سيطره اسطوره تكنولوژي بر ابعاد آن از ديرباز وجود داشته؛ ولي در قرن حاضر با توجه

[٢]- post in dustrial
[٣]- Mass Tourism
[٤]- Quality Tourism

به سهولت دسترسي و شناسايي جاذبه‌هاي فراوان در دل طبيعت بازديد از اين محيط‌ها روند صعودي يافته است. برپايه برآورد سازمان جهاني گردشگري (WTO) در نخستين دهه قرن ۲۰۰۰ بخش اكوتوريسم (طبيعت‌گردي) بين ۱۰ تا۳۰ درصد رشد خواهد داشت و انتظار مي‌رود تا يك دهه ديگر طبيعت‌گردان كه هم‌اكنون ۷ درصد كل مسافران جهان را تشكيل مي‌دهند به بيش از ۲۰ درصد برسند (رضواني، ۱۳۸۰، ۲۳٦) از اين‌رو سازمان‌هاي مسئول باید آگاهي لازم را در مورد شناسايي امكانات و تمهيداتي كه به واسطه اين تغيير و رشد ايجاد مي‌شود كسب نموده تا توانايي جذب گردشگران نوين را كه خواستار تنوع و تجزيه محيط‌هاي جديد هستند به دست آورند. (Trible, 1997, 72)

سرزمين ايران با توجه به شرايط اكولوژيكي و موقعيت جغرافيايي خود توان آن را دارد كه گام‌هاي مؤثري در جذب اين گردشگران بردارد. در اين ميان كسب يك ديدگاه فضايي در چارچوب شناسايي توان‌هاي محيطي و گونه‌شناسي اين صنعت مبتني بر آن مي‌تواند مفيد واقع شود. هرچند تقليل جريان‌هاي گردشگري تنها به روند متقابل در فضاهاي كانوني قطب‌هاي آن و در نظر نگرفتن فضاهاي پيراموني در چارچوب كنش متقابل انسان و محيط، رويكرد به توسعه صنعت ياد شده را با محدوديت‌هايي مواجه كرده است.

توان‌هاي محيط طبيعي ايران

منظور از توان‌هاي محيطي مجموعه داده‌هاي طبيعي است كه در بهره‌وري اقتصادي انسان از محيط مؤثر بوده و در راستاي فعاليت‌هاي اقتصادي انسان در محيط كاربرد دارد. گردشگري نيز به عنوان يك فعاليت اقتصادي كه به نحوي ميراث طبيعي را خريد و فروش مي‌كند (بوني‌فيس، ۱۳۸۰، ۷۵) با توجه به وابستگي به محيط طبيعي و بهره‌وري از آن در اين چارچوب قرار مي‌گيرد. در بررسي توان‌هاي محيطي جهت بهره‌وري از محيط، عوامل جغرافيايي متعددي به عنوان عوامل تشكيل‌دهنده توان‌هاي محيطي مطرح مي‌باشند. اين عوامل اگرچه

در ساختار محيط به صورت سيستمي مرتبط عمل مي‌كنند و هريك به نوبه خود تحت تأثير عوامل ديگر شكل مي‌گيرند ولي بنا به شرايط جغرافيايي و ويژگي‌هاي منطقه‌اي هركدام در شكل‌دهي به سيماي طبيعي محيط از نقش ويژه‌اي برخوردارند. اين عناصر طبيعي كه در تئوري‌هاي اقتصادي جايي ندارند در اقتصاد اين صنعت به عنوان ماده اوليه و خام درنظر گرفته شده و به شكلهاي مختلف عرضه مي‌شوند. (قره‌نژاد، ۱۳۷۸، ۱٦٦) سرزمين ايران كه بخش وسيعي از فلات ايران است و با وسعت ۱,٦٤۸,۱۹۵ كيلومتر مربع در عرض ۲۵ تا ٤۰ درجه شمالي و طول ٤٤ تا ٦٤ درجه شرقي (جعفري، ۱۳٦۳، ۸٦) به شكل چهار ضلعي نامنظمي قرار گرفته است به دلايل موقعيت جغرافيايي در پيكره خود مملو از تنوع و گوناگوني است. محيط طبيعي ايران اعم از چشم‌انداز كوهستاني، پايكوهي، جلگه‌هاي هموار، داراي توان‌هاي بالقوه زيادي است كه مي‌تواند در زمينه گردشگري مورد بهره‌وري قرار گيرد. (رهنمايي، ۱۳۷۰، ۲۷۲) كه بطور خلاصه و گذرا به آنها اشاره مي‌گردد بر اين مبنا مي‌توان به توان‌هاي محيطي زير اشاره كرد.

ساختارهاي ژئولوژيكي ژئومورفولوژيكي

ساختارهاي ژئولوژيكي۵، اشكال طبيعي پوسته زمين، كه حاصل حركات تكتونيكي و برون‌ريزهاي دروني و فرسايش‌هاي بعدي است هريك به نوبه خود چشم‌اندازي را خلق مي‌كند. وضع قرارگيري طبقات با اشكال جالب و جاذب حاصل در طبقات متفاوت از نظر سن و جنس، جلگه‌ها، ييلاق‌ها و دره‌هاي تنگ و عميق مي‌تواند موضوع عرضه در جذب گردشگر به حساب آيند. همچنين برجستگيها و فرورفتگيها و ساير اشكال منظم و نامنظم زمين همراه با شكافها و فضاهاي متنوع و مرتبط با سطوح خارجي زمين تحت عنوان ساختارهاي ژئومورفولوژيكي٦ ، به عنوان عامل ديگر در جذب گردشگر محسوب مي‌شوند

۵- Geological

٦- Geomorpholoqical

(قره‌نژاد، ۱۳۷٤، ۹٦). اين ساختارها را در سرزمين ايران به وفور مي‌توان مشاهده كرد. بارزترين خصيصه پيكره جغرافيايي ايران چشم‌انداز كوهستاني آن است. دو رشته كوه بزرگ البرز و زاگرس در شمال و شمال غرب ايران كشيده شده‌اند. در مركز فلات ايران نيز رشته‌كوهي به موازات زاگرس از آذربايجان تا كرمان ادامه مي‌يابد. اين نواحي به لحاظ عوارض طبيعي،پديده‌هاي مورفوژنز، فرسايش و نظير اينها، چشم‌اندازهاي جالبي را به وجود آورده‌اند كه در جذب گردشگران از پتانسيل بالايي برخوردار مي‌باشند و حتي از گذشته دور تاكنون به عنوان مراكز ييلاقي، نقش استراحتگاهي داشته‌اند. اين توان‌ها كه تا مدت‌ها داراي ارزش فصلي ويژه در تابستان مي‌باشند با توسعه ورزش‌هاي زمستاني استفاده از آن ها ابعاد وسيع تري پيدا كرده است و براي مقاصد كاربري زمين در دامنه‌هاي مرتفع كوهستاني كه پوشيده از برف هستند، طيف وسيعي از فعاليت‌هاي گردشگري را ميسر مي‌سازد (رهنمايي، ۱۳۷۰، ۹۵) به علاوه اين نواحي داراي جاذبه‌هاي طبيعي ديگري چون چشمه‌ها، آبشارها، غارها و امثال اينها بوده كه نشان از توان بالاي جذب گردشگر را دارد. محيط كوهستاني ايران با چشم‌انداز گوناگون خود، با انگيزه‌هاي استراحت يا ورزش در فصول تابستان و زمستان علاقمندان بسياري را مي‌تواند به خود جذب كند.

نواحي داخلي فلات ايران بخصوص در جنوب و بخش مهمي از شرق به صورت حوضه‌هاي بسته يا نيمه بسته مستقل با وسعت‌هاي متفاوت، تحت تأثير پرفشار جنب‌حاره از اقليمي نامساعد و خشك برخوردارند و به صورت بيابان‌هاي غالباً وسيع ظاهر شده‌اند (محمودي، ۱۳۷۳، ٦). چشم‌اندازهاي مرفولوژيكي نواحي داخلي ايران كويرها، ماسه‌زارها و كلوت‌ها را تشكيل مي‌دهند. اگر درياچه‌هاي موقت و اتفاقي را هم جزء كويرها حساب كنيم وسعت كويرها در نواحي داخلي به ٦٦ هزار كيلومتر مربع بالغ مي‌شود؛ و وسعت زمين‌هاي پوشيده از ماسه در دشتهاي بياباني بيش از ۲۳ هزار كيلومتر مربع بوده و كلوت‌هاي دشت كوير به تنهايي وسعتي بيش از ٤ هزار كيلومتر مـــربع را

مـي‌پوشانند (جداري عيوضي، ۱۳۷٦ ،١٤). اين نواحي داراي جاذبه‌هاي مخصوص خود مي‌باشند. اين بيابان‌ها و كويرها چشم‌انداز بكري را با آسمان دلفريب كه از ديرباز آواي ملكوتي حركت به سوي واقعيت و نهان جان را در دل هر بيننده و صاحب ذوقي برانگيخته، شكل مي‌دهد كه باعث جذب بسياري از مشتاقان خواهد بود (سقايي، ۱۳۸۰، ۵۳). مي‌توان در بين اشكال مختلف زمين همچون بهترين و جالب ترين نمونه كلوت‌ها در دنيا كه در دشت لوت وجود دارد اشاره كرد. در بخشي از كلوت‌ها منظره عمومي اين تپه‌ها و راهروهاي طويل و موازي، شبيه بناها و كاخهاي ويران شده و مخروبه‌اي است كه به دليل شباهتشان به يك شهر ويرانه، در اصطلاح محلي "شهر (تخيلي) لوت" گفته مي‌شود (زمرديان۱، ۱۳۸۱، ١٤٤) همچنين از جاذبه ديگر اين نواحي مي‌توان از گِل‌فشان‌ها (Mud – Geyser) نام برد كه يكي از اشكال و فرايندهاي ژئومورفيك بسيار جالب و تقريباً منحصر به فرد در ساختمان ناهمواري‌هاي ايران مي‌باشند. گِل‌فشان‌ها درواقع پديده‌اي طبيعي همانند آتشفشان است كه به صورت تپه‌اي مخروطي بوده و به جاي گدازه، از دهانه آن گاز همراه با گل خارج مي‌شود (زمرديان۲، ۱۳۸۱، ۱۸۰). علاوه بر تمامي اين جاذبه‌ها رشد تورهاي بيابان گردي همراه با كاروان‌ها، شترسواري در بيابان، اسكي و قايق‌سواري روي ماسه و نظير اين ها بر جذابيت گردشگري در نواحي بياباني داخلي كشور افزوده است.

اقليم

بدون شك در كشورهاي مختلف دنيا نواحي گردشگري، تحت تأثير فصول مناسب و مطلوب مشخص مي‌باشند و آب و هوا يكي از عوامل عمده محسوب مي‌گردد. بنابراين در زندگي اقتصادي- اجتماعي اين صنعت، آب و هوا از موضوعات اصلي آمايش در مقياس محلي و منطقه‌اي به شمار مي‌رود(خالدي، ۱۳۷۳،۲۵). كشور ايران باتوجه به شرايط ويژه جغرافيايي و قرارگيري آن در عرض‌هاي ويژه كه تاثير عوامل بيروني در ايجاد شرايط آب وهوايي نقش مهمي

را بازي مي‌كند. در چنين شرايطي وضعيت ژئومورفولوژيكي و چگونگي آرايش ناهمواريها (جهت، ارتفاع و شيب) نقش تعيين كننده‌اي را درچگونگي به وجود آوردن شرايطي كه اقليم راتحت تاثير خود قرار مي‌دهد بازي مي‌كند. بنابراين نتيجه تركيب عوامل دروني و بيروني در سطح كشور، شرايط آب وهوايي كاملاً متفاوتي را حتي در واحد سطح كوچك به وجود مي‌آورد و شايد ايران از جمله كشورهاي نادر جهان است كه مي‌توان در آن تنوع آب و هوايي را در محدوده‌هاي كوچك مشاهده كرد (بديعي، ۱۳٦۷، ۷۱). اين تنوع شامل، تنوع شرايط اقليمي، پوشش گياهي، زندگي جانوري و از همه مهمتر تنوع فصول مي باشد كه خود مزيتي در زمينه گردشگري محسوب مي‌گردد. به گونه‌اي كه وقتي در مناطق غرب و شمال غرب شرايط آب و هوايي براي تفريحات و سرگرمي‌هاي زمستاني مثل اسكي مهيا است در همان زمان در مناطق جنوبي شرايط آب و هوايي براي تفريحات تابستاني مناسب مي‌باشد. علاوه بر اين مي‌توان به تفاوت زياد بارش سالانه نيز در نواحي مختلف كشور اشاره كرد كه دامنه تغييرات آن از ۲۰۰۰ ميليمتر در گيلان تا كمتر از ۱۰۰ميليمتر در نواحي مركزي در نوسان است. با توجه به متوسط بارندگي سالانه در كل كشور، حدود ۲۷۵ ميليمتر و تغييرات فاحش آن در بين نواحي مختلف و نيز باتوجه به آن كه تعداد روزهاي ابري و باراني وساعت آفتابي در مناطق مختلف كشور در طول سال، بعنوان يكي از عوامل مهم در شناسايي توان‌هاي هر منطقه(سقايي، ۱۳۸۰، ۱۳۲)، مي‌توان مناطق مختلف گردشگري ايران را بر اين مبنا تقسيم‌بندي نموده و قابليت‌هاي آنان را در طول سال برشمرد. بطور كلي شناخت دقيق و همه‌جانبه و معرفي صحيح اقليم ايران مي‌تواند در ترسيم خطوط آينده توسعه اين صنعت نقش بسيار مهمي را ايفا كند. بر پايه اقليم، قابليت‌هاي چندگانه پذيرش گردشگران درنواحي مختلف درطول سال وجود دارد كه زمينه‌سازافزايش ظرفيت‌هاي آن مي‌باشد.

توان هيدرولوژيكي۷

دو دريا در شمال و جنوب كشور همراه با درياچه‌هاي متعدد آن درسرزمين ايران پراكنده‌اند و از توان‌هاي محيطي در زمينه بهره‌وري گردشگري محسوب مي‌شوند. خليج فارس و درياي عمان در جنوب كشور كه به درياهاي آزاد مرتبط‌اند قابليت جذب مشتاقانِ در فصول مختلف را دارا مي‌باشند. به علاوه درياي خزر نيز با سواحلي به وسعتي معادل هزار كيلومتر با چشم انداز جنگلي در قسمت جنوبي خود از مناطق مورد توجه گردشگران مي‌باشد. همچنين وجود درياچه‌هاي متعدد در سطح كشور از جمله درياچه ارومیه بزرگترين و پرآب‌ترين درياچه نواحي داخلي همراه با غلظت وشوري زياد آن (در حقيقت يك درياچه كوهستاني است.بديعي، ١٣٦٧، ١٤٠)، درياچه زريبار با آب شيرين درقسمت شمالي دشت مريوان، درياچه هامون بزرگترين درياچه آب شيرين واقع در سيستان، درياچه مهارلو و پريشان در اطراف شيراز، همگي از پتانسيل بالاي جذب گردشگر برخوردار بوده و با توجه به اكوسيستم‌ها و زيست گاههاي پيرامون خود جاذبه‌هاي گردشگري را در زمينه‌هاي مختلف از جمله لجن‌درماني، غواصي، قايقراني و ماهيگيري همراه با ديدار از چشم‌اندازهاي طبيعي را خلق نموده‌اند. در حقيقت برخورداري از چشم‌انداز ساحلي، جزيره‌اي و دريايي براي فعاليت‌هاي گذران فراغت و اقتصاد گردشگري در قالب معيارهاي اجتماعي و فرهنگي ارزش والايي دارد(رهنمايي،۱۳۷۰،۳۲۰). علاوه بر آنچه ذكرگرديد بعلت شرايط خاص توپوگرافيكي، زمين شناسي وچگونگي تغذيه آب خوان ها، چشمه‌هاي بسياري با اشكال مختلف در سطح كشور وجود دارد.هرچند هنوز آمار كاملي ازاين چشمه‌ها بدست نيامده است ولي با اين وجود نمي‌توان قابليت‌هاي اقتصادي اين چشمه‌ها را در زمينه صنعت ياد شده ناديده گرفت. چشمه‌ها چه براي جويندگان خواص درماني وچه براي عاشقان مكان‌هاي طبيعي

۷-Hydrogeological

وآرام با چشم انداز كم نظير از عوامل مهم عرضه گردشگري محسوب مـــي‌گردند (قره نژاد، ۱۳۷۸، ۱۷۲).

حيات جانوري و گياهي

جوامع گياهي و جانوري به خصوص در مناطق حفاظت شده به عنوان يكي از مهم‌ترين جاذبه‌هاي گردشگري در قرن حاضر مطرح است.طبق بررسي انجام شده، در بين گونه‌هاي مختلف موجود در سفرهاي گردشگري بيشترين سطح رشد به سفرهاي زيست محيطي يا "سافاري"۸ اختصاص يافته‌است.(ايافت،۳،۱۳۷۵).اين‌گونه سفرها يكي ازدرآمدزاترين گونه‌هاي صنعت مي‌باشد. به طوري كه دركشوري مانند كنيا يك سوم درآمد ارزي از راه گردشگران علاقمند به ديدن پارك‌هاي حفاظت شده اين كشور به دست مي‌آيد(رضواني،۲۳۵،۱۳۸۰)

بر اين مبنا شناسايي توان‌هاي محيطي موجود از جوامع گياهي وجانوري در هر كشور مي‌تواند در زمينه بهره‌وري وتوسعه گردشگري مفيد واقع شود. در اين ميان سرزمين ايران نيز با توجه به تنوع ارزشمند و بي مانندي از شرايط و عوامل اكولوژيكي، از تنوع حيات گياهي و جانوري زيادي بهره‌مند است. اين سرزمين حدود ۱۲۵گونه پستاندار از بزرگترين و كوچكترين آنها را يعني نهنگ ۳۰ تني خليج فارس و "زباب" ۹ ۲/۵ گرمي را در خود جاي داده است.(يافت، ۱۳۷۵، ٦) از نظر وجود پرنده گان و تنوع اين موجودات زيبا ايران به راستي در جهان بي‌همتاست. تعداد گونه‌هايي كه در ايران يافت مي‌شود برابر تعداد كل گونه‌هاي سراسر اروپا (بدون اتحاد جماهير شوروي سابق) مي‌باشد و به دليل موقعيت جغرافيايي خاص تعداد بسياري از پرندگان در كشور زندگي يا در حين مهاجرت از آن عبور مي‌نمايند؛ تقريباً ۳۵۰ گونه پرنده در ايران زاد و ولد

۸-Safari Trips

۹- Pygmy shrew

مي‌نمايند. (كهرم، ١٣٧٥، ٢) مناطق حفاظت شده در ايران در حدود ٨ ميليون و ٤٣٤ هزار هكتار بوده كه با چهار نوع طبقه‌بندي اداره مي‌شوند. پناهگاه حيات وحش و منطقه حفاظت شده روي هم رفته حدود ٣/٤ درصد از سطح كشور را مي‌پوشانند (رياضي، ١٣٧٨، ٢) اين مناطق در ٧٧ نقطه از كشور شامل جنگل‌هاي زيبا، تالاب‌هاي وسيع، درياچه‌هاي عظيم و آثار كم‌نظير حيات وحش جهاني مي‌باشند كه توان بالايي را در بهره‌وري گردشگري به نمايش مي‌گذارند و نشان از قابليت‌هايي دارد كه مي‌تواند در امر توسعه صنعت ياد شده پايدار در چارچوب اكوتوريسم مفيد واقع شود.

بهره‌برداري گردشگري

بهره‌وري از توان‌هاي محيط طبيعي ايران در زمينه گردشگري با توجه به ابعاد آن به عنوان يك صنعت از يك سو و تحولات اجتماعي و فرهنگي ناشي از آن از ديگر سو مي‌طلبد كه گونه‌هايي در اين زمينه برپايه توان‌هاي محيطي شناسايي گردد و با تطبيق آن با مكان‌هاي جغرافيايي موجود بهره‌وري به سطح مطلوبي برسد. براين اساس با توجه به توان‌هاي محيط طبيعي ايران مي‌توان دو گونه گردشگري را با انگيزه‌هاي متفاوت بازشناخت كه در سطوح مختلف، راهبرد توسعه صنعت ياد شده را شكل مي‌دهند.

اولين گونه عمده، گردشگري با انگيزه تفريح است كه در سطوح داخلي، گردشگران بسياري را به سمت جاذبه‌هاي طبيعي سوق مي‌دهد. آنچه در اين جريان گردشگري نقش برجسته‌اي دارد توجه به مناطق ساحلي است كه جريان گردشگري دريايي[١٠] را شكل مي‌دهد. دومين جريان عمده گردشگري كه مي‌تواند در سطوح خارجي، گردشگران بسياري را به سرزمين ايران جذب نمايد جاذبه‌هاي اكوتوريستي مي‌باشد. كه از اين نظر در ايران جاذبه‌هايي از قبيل نواحي بيابان وسيع و گسترده، سرزمين‌هاي كوهستاني با ارتفاعي بالاي

[١٠]- Marine Tourism

۲۵۰۰ متر براي پيست اسكي، نواحي كوهستاني پرپيچ و خم، وجود گسل‌هاي متعدد و فراوان و صخره‌هاي قابل توجه، غارهاي عمدتاً آهكي روي سازندهاي ويژه، ... در نواحي مختلف كشور وجود دارد. بر اين مبنا اين دو گونه ذكر شده به عنوان گونه‌هايي كه در سطوح خارجي و داخلي مي‌توانند داراي بازده قابل قبول در بهره‌وري پايدار از صنعت گردشگري باشند، مورد بررسي قرار مي‌گيرند.

گردشگري دريايي

در ميان گونه‌هاي گردشگري با انگيزه تفريح، گردشگري دريايي از ديرباز جايگاه مهمي را به خود اختصاص داده است. سفر به سواحل و استفاده از خورشيد و انجام تفريحات آبي – همچون شنا، اسكي روي آب، ماهيگيري، قايق‌سواري، غواصي و نظير اينها – از علايق اكثر گردشگران بخصوص گردشگران داخلي هر كشور محسوب مي‌شود. كه مستلزم مسافرت از محل اقامت و تمركز بر روي محيط دريايي است (سقايي، ۱۳۸۱، ۱۷). اين قبيل گردشگري، در كشورهايي نظير ايران كه داراي شرايط آب و هواي نيمه‌بياباني، عدم وجود حوضه‌هاي آبي در تمام سال، وجود گرماي طاقت‌فرسا در تابستان مي‌باشند، اهميت زيادي پيدا مي‌كند. براين اساس گردشگري دريايي در ايران قدمت زيادي دارد كه ناشي از وجود مناطق ساحلي باريك در جنوب و شمال و نواحي بياباني وسيع در داخل است. سواحل جنوبي دريايي خزر در استان‌هاي شمالي كشور به علت نزديكي به كانون‌هاي جمعيتي، اقليم مناسب و دسترسي آسان همراه با هم تنيدگي جنگل، كوه و دريا، در ايام تعطيلات بخصوص در فصل تابستان گردشگران داخلي بسياري را به سوي خود جذب مي‌كند. سواحل خليج فارس و درياي عمان نيز در جنوب كشور هرچند داراي توان‌هاي بالقوه جذب گردشگر بخصوص در فصل زمستان – (زمان ركود گردشگري دريايي در ساير نقاط) بوده ولي به علت عدم تطبيق ايام تعطيلات با اين زمان، دوري نسبت به كانون‌هاي جمعيتي و عدم وجود راه ها دسترسي آسان و وسايل نقليه عمومي

مطمئن و وجود محدوديت‌هاي تأسيسات زيربنايي، برنامه‌ريزي توسعه گردشگري با كاركرد بندري تنها توانسته است گردشگران را در مناطق آزاد تجاري جذب نمايد. اين در حالي است كه امروزه محيط دريايي نه تنها مورد علاقه مردم بوده بلكه در دسترس آنان نيز مي‌باشد كه خود تقاضا را براي گردشگري دريايي در رابطه‌اي مستقيم با رشد جمعيت جوان افزايش داده و ضروري مي‌سازد كه عرضه محصول اين صنعت در مناطق ساحلي به تقاضا پاسخ گويد (orams, 1999, 11) از اين رو شناخت گردشگري دريايي و فعاليت‌هاي ناشي از آن مي‌تواند در ترسيم راهبرد آينده مفيد واقع شود. در نظر گرفتن تنوع كيفي طبقات اجتماعي در اين گونه صنعت براي سوق دادن جمعيت جوان به سوي محيط‌هاي دريايي همراه با مهيا نمودن زمينه فعاليت‌هاي تفريحي مربوطه، مي‌تواند بهره‌وري را از توان‌هاي مناطق ساحلي ايران به سطح بالايي برساند و همچنين سبب شادابي جامعه و پخش درآمد ملي و نيز اختلاط قومي و فرهنگي در مناطق محلي شود. ذكر اين نكته ضروري است كه رويكرد اين گونه گردشگري در وهله اول به سمت جذب گردشگران داخلي مي‌باشد تا در صورت سرمايه‌گذاري لازم و پاگرفتن ديگر شرايط زمينه‌هاي جذب گردشگران خارجي مهيا گردد.

اكوتوريسم

مهمترين راهكار موجود در زمينه بهره‌وري از توان‌هاي محيطي ايران در زمينه گردشگري را مي‌توان در توجه به توسعه اكوتوريسم دانست. اكوتوريسم كه با انگيزه سفر به مناطق طبيعي شكل مي‌گيرد توسط سازمان جهاني گردشگري (WTO) اينگونه تعريف شده است: "مسافرت به مناطق طبيعي كه همراه با مسئوليت بوده و موجب بهبود بخشيدن به سطح زندگي مردم محلي و حفظ محيط زيست شود" (Hvenegaard, 1994, 25) بنابراين تعريف اكوتوريسم بايد مستلزم ويژگي‌هاي زير باشد:

۱- حداقل آثار منفي بر محيط طبيعي و جوامع محلي، ۲- برجاي نهادن آثار مثبت در زمينه حفاظت از محيط زيست و ارتقاء كيفيت مديريت آن، ۳- به حداكثر رساندن مشاركت مردم محلي در تصميم‌گيري‌هاي مربوط، ٤- افزايش رفاه اقتصادي وديگر سودهاي حاصل از اين صنعت، ٥- تدارك فرصت‌هاي مناسب براي مردم محلي و كاركنان صنعت گردشگري براي ارتقاء بهره‌وري و چگونگي پايداري آن (Fennell, 1999, 40). اين ويژگي‌ها اكوتوريسم را قادر مي‌سازد كه در استفاده از توان‌هاي محيطي سبب افزايش تأثيرات اقتصادي آن و همچنين حفاظت از محيط زيست و توسعه پايدار شده و تحرك و پويايي را در اقتصاد محلي و منطقه‌اي به وجود آورد.(Hvenegaard, 1994, 28)

در ايران اكوتوريسم با توجه به قابليت‌هاي ذكر شده از جاذبه‌هاي طبيعي مي‌تواند در سطوح خارجي گردشگران بسياري را جذب نموده و زمينه‌ساز افزايش درآمد و اشتغال زايي شود. همچنين با توجه به آنكه اكوتوريسم در ايران از محظوريت‌هاي اخلاقي – فرهنگي ديگر گونه‌هاي گردشگري برخوردار نمي‌باشد مي‌تواند عملكرد مثبتي را در روند توسعه خود داشته باشد. كه اين خود شناسايي و بازاريابي قوي را در زمينه معرفي جاذبه‌هاي اكوتوريستي مي‌طلبد تا بتواند سهم مناسبي از رشد ۲۰ درصدي اكوتوريسم را در سال هاي آينده نصيب سرزمين ايران نمايد. براين مبنا براي ايجاد تقاضا در جاذبه‌هاي طبيعي لازم مي‌آيد كه در تبليغ براي شناساندن جاذبه‌هاي طبيعي در داخل و خارج كشور با شيوه‌هاي بين‌المللي كوشش گرددو همچنين سهولت دسترسي به اين جاذبه‌ها و ايجاد امكانات تفريحات جانبي فراهم آيد. آنچه از توان‌هاي محيطي ايران ذكر گرديد به عنوان عرضه محصول اكوتوريستي محسوب مي‌شود، گام بعدي فراهم آوردن تقاضا براي اين محصول است تا موجب توسعه امكانات زيربنايي و ايجاد اشتغال و افزايش ارزش افزوده در اين بخش شود.

گردشگري پايدار

بهره‌وري از توان‌هاي محيطي بدون در نظر گرفتن پايداري اين منابع آثار منفي بسياري را رقم خواهد زد. از اين رو توجه به گردشگري پايدار گونه‌هاي مختلف مي‌تواند آثار منفي را به حداقل ممكن برساند. گردشگري پايدار، حال و آينده و زيربناهاي اقتصادي وابسته به آن، كاربرد ظرفيت‌هاي مناطق طبيعي براي احياء و بهره‌وري منابع آن در آينده، كمك به شناخت آداب و رسوم و شيوه‌هاي زندگي مردم محلي براي كسب تجربه گردشگري، پذيرفتن سهم عادلانه مردم محلي از سودهاي گردشگري و بالا بردن اشتياق و انگيزه مردم محلي را شامل مي‌شود (Fennell, 1999, 20) كه مي‌تواند اهميت اين صنعت را در رشد و توسعه بستر محيط و اقتصاد يادآور شود و در ايجاد عدالت، توسعه و بهبود بخشيدن كيفيت زندگي جوامع ميزبان به ايفاي نقش بپردازد. در اين ميان سير و سياحت پايدار در ايران براي بهره‌وري از توان‌هاي محيطي به عنوان فعاليتي كه نه تنها منابع طبيعي را حفظ مي‌كند بلكه ظرفيت‌ها را نيز براي ايجاد درآمد و اشتغال مستمر افزايش داده (سينايي، ۱۳۷۵، ۱۳۵) و مي‌تواند براساس راهكارهاي اجرايي زير راهبردهاي توسعه صنعت ياد شده را در آينده نمودار سازد. اين راهكارها عبارتند از:

۱- پايداري منابع مورد استفاده، ۲- كاهش مصارف اضافي و زائد، ۳- حفظ تنوع و گوناگوني منابع طبيعي، ٤- هماهنگي و برنامه‌ريزي، ٥- حمايت از اقتصاد محلي، ٦- توجه به ويژگي‌هاي جوامع محلي، ۷- مشاركت مردم محلي در تصميم‌گيري‌ها،۸- آموزش كاركنان ، ۹- بازاريابي مسئولانه و قوي ، ۱۰- انجام فعاليت پژوهشي در اين زمينه.

نتيجه‌گيري

صنعت گردشگري از صنايع رشد يابنده‌اي است كه در سال‌هاي اخير به سرعت رو به گسترش بوده و در رديف صنايع همه‌جاگير درآمده است. براي

بسياري از كشورها بخش گردشگري يكي از بخش‌هاي مهم اقتصادي مي‌باشد؛ حتي از ديدگاه اشتغال زايي، صنعت ياد شده بلافاصله پس از صنايع سنگين قرار مي‌گيرد. (پدريان، ١٣٧٤، ٦٥) همچنين در گردشگري يك كنش بالقوه بين صنعت و مشتري، در ارائه محصول و كيفيت مورد انتظار براي تجربه آن وجود دارد(Dann, 1996, 307) كه مي‌تواند در جذابيت‌هاي حاصل از محيط طبيعي پويايي لازم را به دست آورد. جاذبه‌هاي طبيعي كه شامل كوهستان‌ها، جنگل‌ها، چشمه‌ها، آبشارها، غارها، درياچه‌ها، منظره‌هاي زيباي طبيعي، فضاهايي كه حيوانات در آن قابل مشاهده‌اند. فضاهاي باز مناسب براي اردو (كمپينگ) شيب‌هاي مناسب براي انواع اسكي و محل مناسب براي سوارکاري، شكار، ماهي گيري و نظاير اين ها بوده كه به عنوان يكي از اثر گذارترين جاذبه‌هاي گردشگري مطرح مي‌باشند.(سعيدنيا، ١٣٧٩، ٨٢).

جاذبه‌هاي طبيعي در ايران به وفور يافت شده ودر محيط‌هاي جغرافيايي مختلف از توان‌هاي بالقوه زيادي برخوردار هستند كه لازم مي‌آيد با بررسي و كاوش در تمامي اين توان‌هاي محيطي زمينه‌هاي رشد و توسعه صنعت گردشگري مهيا گردد تا به عنوان يكي از بخش‌هاي مهم اقتصاد ملي به ايفاي نقش بپردازد و اقتصاد نفتي ما راه‌هاي تنفس ديگري را نيز تجربه كند. در اين ميان دو گونه گردشگري ذكر شده در بالا در دو سطح مختلف، راهبردهايي هستند كه خطوط آينده توسعه گردشگري را در زمينه بهره‌وري از توان‌هاي محيطي ترسيم مي‌نمايند.

گردشگري دريايي هر چند در سواحل جنوبي ايران توانايي آن رادارد كه در سطوح خارجي به ايفاي نقش بپردازد ولي امروزه بر اساس بررسي‌هاي انجام شده، اكثريت غالب گردشگران دريايي را بايد در محدوده مرزهاي ملي و منطقه‌اي جستجو كرده و بر اين پايه برنامه ريزي نمود(orams,1999,21) اما در زمينه اكوتوريسم علاوه بر مواردي كه ذكر گرديد شناسايي بازارهاي بالقوه بخصوص در كشورهاي توسعه يافته مي‌تواند با توجه به فزوني علائق

اكوتوريستي در آن كشورها وهمچنين قدرت بالاي خريد زمينه ساز جذب بيشتر مشتاقان طبيعت گردي باشد تا بتواند درآمد ارزي واشتغال را در چارچوب گردشگري پايدار براي كشور به ارمغان آورد.

در آخر ذكر اين نكته ضروري است اگر برنامه‌ريزان و سياست‌گزاران امور گردشگري با ديد وسيع و توجه به جمع جهات به ويژه باهمكاري كارشناسان محيط زيست و جغرافي دانان به برنامه ريزي براي "آمايش اين صنعت" اقدام كنند، گردشگري نه تنها عامل تخريب محيط زيست نخواهد بود بلكه غناي محيط زيست و آبادي سرزمين را به همراه خواهد داشت.(محلاتي، ۱۳۷۹، ۲٤۱) نبايد فراموش كرد كه گردشگري صنعتي قابل انعطاف، پايدار و با چشم انداز روشني از رشد در دراز مدت مي‌باشد. (Tlarssel,1994,169).

منابع و ماخذ

۱- ايافت، سيدامير، مقدمه‌اي بر مفهوم جديد جهانگردي زيست محيطي،فصلنامه محيط زيست، شماره اول ۱۳۷۵

۲- بوني فيس، پريسيلا، مديريت گردشگري فرهنگي، ترجمه محمود عبدالله زاده، دفتر پژوهشهاي فرهنگي، ۱۳۸۰.

۳- بديعي، ربيع، جغرافياي مفصل ايران، جلد اول، انتشارات اقبال، ۱۳٦۷.

٤- پدريان، مرتضي، اثرات اقتصادي و فرهنگي توريسم، مجموعه مقالات اصفهان و جاذبه‌هاي ايرانگردي و جهانگردي، ۱۳۷٤.

۵- جداري عيوضي، جمشيد، ژئومورفولوژي ايران، انتشارات دانشگاه پيام نور، ۱۳۷٦.

٦- جعفري، عباس، شناسنامه جغرافياي طبيعي ايران، انتشارات گيتاشناسي، ۱۳٦۳.

۷- خالدي، شهريار، كاربرد آب و هوا در توسعه جهان گردي، مجموعه مقالات جهان گردي و توسعه، ۱۳۷۳.

۸- داس ويل، راجر، مديريت جهان گردي، ترجمه سيد محمد اعرابي و داود ايزدي، دفتر پژوهش هاي فرهنگي، ۱۳۷۸.

۹- رضواني، علي اصغر، اكوتوريسم و نقش آن در حفاظت محيط زيست، ماهنامه اطلاعات سياسي- اقتصادي، شماره ۷٤-۱۷۳،۱۳۸۰.

۱۰- رهنمايي، محمد تقي، توان هاي محيطي ايران، انتشارات مطالعات و تحقيقات شهرسازي، ۱۳۷۰.

۱۱- رياضي،برهان، بهره وري تفريحي پايدار از مناطق تحت حفاظت سازمان، فصلنامه محيط زيست، شماره ۲٦، ۱۳۷۸.

۱۲- زماني فراهاني، حميرا، ايران: صنعت گردشگري و خدمات مسافرتي، انتشارات زهد، ۱۳۷۹.

۱۳- زمرديان، محمد جعفر، ژئومورفولوژي ايران، جلد اول، انتشارات دانشگاه فردوسي، ۱۳۸۱.

۱٤- زمرديان، محمد جعفر، ژئومورفولوژي ايران، جلد دوم، انتشارات دانشگاه فردوسي، ۱۳۸۱

۱۵- سرلك، احمد، جهان گردي و رفاه اقتصادي، ماهنامه اطلاعات سياسي- اقتصادي، شماره ۷٤-۱۷۳، ۱۳۸۰.

۱٦- سعيدنيا، احمد،فضاهاي فرهنگي، ورزشي و تفريحي، انتشارات مركز مطالعات و برنامه ريزي شهري، ۱۳۷۹.

۱۷- سقايي. مهدي، بررسي صنعت توريسم در شهرستان بندرگز، پايان نامه دوره كارشناسي،دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۰.

۱۸- سقايي، مهدي، شهرهاي ساحلي و گردشگري دريايي، ماهنامه شهرداري‌ها، ۳۸، ۱۳۸۱.

۱۹- سينايي، وحيد، ناكار آمدي، ركود وبحران در جهان گردي ايران، ماهنامه اطلاعات سياسي- اقتصادي شماره ۷٤-۱۷۳، ۱۳۸۰.

۲۰- سينايي، وحيد، توسعه پايدار و گردشگري، ماهنامه اطلاعات سياسي- اقتصادي، شماره ۹٦-۹۵، ۱۳۷۵.

۲۱- قره نژاد، حسن، جايگاه عرضه در اقتصاد و سياست‌گزاري توريسم، فصلنامه تحقيقات جغرافيايي، شماره ۵۲-۵۳، ۱۳۷۸.

۲۲- قره نژاد، حسن،اقتصاد و سياست‌گزاري توريسم، انتشارات ماني، ۱۳۷٤

۲۳- كهرم، اسماعيل. اثرات فعاليت‌هايي جهان گردي وفراغتي بر محيط زيست، فصلنامه محيط زيست، شماره چهارم، ۱۳۷۵.

۲٤- ماهنامه جهان گردان، شماره ۹، تيرماه۱۳۷۷.

۲۵- محلاتي، صلاح الدين، آثار مثبت جهانگردي بر چشم انداز جغرافياي فضاي زندگي، ماهنامه اطلاعات سياسي- اقتصادي، شماره ۵۸-۱۵۷، ۱۳۷۹.

۲٦- محمودي، فرج الله، پراكندگي جغرافيايي ريگ زارهاي مهم ايران، فصلنامه تحقيقات جغرافيايي، شماره ۳٤، ۱۳۷۳.

27. Dann.Grabam and Erik Goben,Socialogy And Tourism, in:The socialogy of Tourism, Reutledge,London, 1996.
28. Fennell. David, Ecotourism. Routledge, London, 1999.
29. Hvenegard. Clen, Ecotourism, The Journal of Tourism, Vol. 15. No. 2. 1994.
30. Orams, Marks. Marine Tourism, Routledge, London, 1999.
31. Rocbe. Maurice, Mega – Events And Micro – Modernization, in: The Sociology of Tourism. Routledge, London, 1996.
32. Tribe. Gohn, corporate strategy For Tourism, London, 1997.
33. Tlarsel. Gan, Tourism, prentic Hall, London, 1994.